

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 7, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2020): 339 - 345

Türkiye'nin Mâzisi ve İstikbâli & Suriye Layihası
The Past and Future of Turkey & Syria Petition

Abdullah Özçelik

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Res. Assist., Sakarya University, Institute of Social Sciences
Sakarya/Turkey

e-mail: abdullahozcelik@sakarya.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1041-199X>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Kritiği / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 5 Ekim 2020 / October 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 3 Aralık 2020 / December 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Atıf / Citation: Abdullah Özçelik, "Türkiye'nin Mâzîsi ve İstikbâli & Suriye Layihası", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020): 339 - 345

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Türkiye'nin Mâzisi ve İstikbâli & Suriye Layihası

Osmanlı devlet ve toplum düzeni 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Devletin siyasi, iktisadi ve askeri yapısını ciddi şekilde sekteye uğratan Osmanlı-Rus Savaşları, Osmanlı siyasi merkezi ile taşra arasındaki yönetsel/idari ilişkinin zayıflamasına neden olmuştur. Savaşlar ekonominin yıpranması, eyaletlerde ayanların merkezden bağımsız olarak hüküm sürmesi, asayişin zayıflaması vb. sonuçları ortaya çıkarmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte oluşturulan Tanzimat Meclislerinin benzerleri taşrada da ihdas edilmeye başlanmıştır. Merkezin, taşra ayakları olan bu yerel meclisler imparatorluk coğrafyasında müslim ve gayrimüslim unsurların temsili, yerel sorunların çözümü vb. amaçlarını taşımaktadır. Vilayet yönetiminde yapılan bu değişikliklerle birlikte ıslahatçı valiler ön plana çıkmış, idari hiyerarşinin yeniden tesis edilmesini temin etmeye çalışmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa, Giritli Selim Sırrı Paşa, Halil Rifat Paşa, Abidin Paşa, Avlonyalı Ferit Paşa ıslahatçı valilere örnek olarak verilebilir.¹

Valiliği sırasında izlediği ıslahat politikaları ile Osmanlı taşra idaresinin şekillenmesine öncülük eden Midhat Paşa da bu valilelerin içerisinde yer almaktadır. Çalışmanın ana odak noktasını oluşturan Osmanlı idaresinin ıslah edilmesi konusunda valiliği sırasında önemli faaliyetler yapan Midhat Paşa, görev yaptığı vilayetlerde idare meclislerinin çalışır durumda olması, vilayet bürokrasisinin suiistimallerinin giderilmesi, vergi alımındaki usulsüzlüğün kaldırılması, vilayetin altyapı ihtiyacının giderilmesi, asayişin temin edilmesi vb. konularda başarılı uygulamalara imza atmıştır. Vilayet idaresinin düzenlenmesi için hazırlanan 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri onun öncülüğünde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda kanunların da ilk uygulayıcısı kendisi olmuştur.² Bu yönleriyle dönemin valilerinden oldukça farklılaşmış ve öne çıkmıştır.

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) devam ettiği sırada görevden azledilerek sürgüne gönderilen Midhat Paşa, kısa bir süre sonra atandığı Suriye Valiliği sırasında iki eser/layiha yazarak bu eserlerinde bürokratik tec-

1 Dönem valilerine dair önemli bir çalışma için bk. Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri* (İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2017).

2 Midhat Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi ve nedeni bilinmeyen ölümü, Sultan Murat'ın tahta çıkarılması ve üç ay sonra yerine Sultan II. Abdülhamit'in çıkarılması meselelerindeki rolü çalışmamızın odak noktasında olmadıkları için üzerinde durulmayacaktır.

rübesinin sonuçlarını hem teorik ve pratik Osmanlı idaresi hem de özelde Suriye Vilayeti açısından ele alır. Eserler bir gelecek perspektifi taşıması açısından da önem arz etmektedir.

Türkiye'nin Mâzisi ve İstikbâli, Suriye Layihası adını taşıyan bu iki eser; Midhat Paşa'nın biyografisi ve bir sunuş yazısıyla birlikte sadeleştirilerek Eralp Yaşar Azap tarafından yayınlanmıştır. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora öğrencisi olan Azap'ın, çalışmalarını daha çok kent tarihine yönlendirdiği görülmüştür.

Biyografide paşanın hayatı genel hatları ile verilmiştir. Sunuş yazısında ise Osmanlı Devleti'nin o dönemki durumu ve sadeleştirilen eserlerin içeriğine dair genel bilgiler aktarılmaktadır. Verilen genel bilgiler arasında kaynak göstermeye muhtaç yerler de bulunmaktadır. Örneğin; Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tuttuğunun bütün dünyaca bilindiğini ifade eden Azap, bu iddiayı -eserlerin yazıldığı tarih esas alınır- 1878-1880 senesi için söylemektedir ki Osmanlı Devleti'nin resmen sona erdiği tarih olan 1922 yılına yaklaşık kırk sene bir zaman zarfı bulunmaktadır. Ancak bu durum, genel okuyucuya hitap edecek şekilde hazırlanan bu eser için mazur görülebilir. Eser hazırlanırken faydalanan eserlerin künyesinin verilmesi okuyucu için alternatif okumaların kapısını açmaktadır. Ayrıca eser sadeleştirirken hangi usulün kullanıldığı, eserin içindeki resimlerin kaynağı sunuş yazısında verilen bilgiler arasındadır.

1. Türkiye'nin Mâzisi ve İstikbâli

Kitapta Midhat Paşa'nın yazdığı eserlerden ilki olan *Türkiye'nin Mâzisi ve İstikbâli*, üç farklı nüshasından 1326-(1908-1909)'da İstanbul'da basılan nüshası sadeleştirilmiştir. Midhat Paşa Londra'da ikamet ettiği sırada İngiltere'de yayınlanan eser, ardından İstanbul gazetelerinde de kendine yer bulmuştur.

Eserde adalet temelli bir yaklaşım söz konusudur. Eserin, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan üç ana kavram ("*Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik*")³ dışında Osmanlı-İslam siyasi düşünce geleneği ve pratiğinde önemli bir yeri olan adalet kavramını kullanması dikkate değerdir. Adalet kavramını Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada karşılaştığı meydan okumalar ve sorunlara içkin bir şekilde kullanmıştır.

---

3 Liberté, égalité, fraternité

Eserin başlarında ele aldığı Şark Meselesi, Rusya'nın Balkan coğrafyasında izlediği Slav Birliği politikası, gayrimüslim tebaadaki huzursuzluk üzerinde sık durduğu konular arasındadır. Bahsi geçen sorunların çözümünde tarihsel-dini perspektiften yola çıkarak hem durumu teşhis etmekte hem de durumun giderilmesi noktasında fikirler ortaya koymaktadır. Rusya'nın sürekli Ortodoks Hristiyanlar'ı bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmesinin arkasında farklı sebeplerin olduğunu belirten Midhat Paşa, bu durumu iki örnekle desteklemeye çalışmaktadır. İlki; İslam dininin özgürlük ve eşitlik temelleri üzerine inşa edildiği gibi Osmanlı Devlet idaresinin de bu iki ilkeye dayandığını öne sürmektedir. Aslında bu durum Midhat Paşa'nın da mensubu olduğu Yeni Osmanlıların fikhın ve siyerin imkânlarından yararlanarak modern hukukun ve siyasetin meşrulaştırılması veya gerekçelendirilmesine örnek olarak verilebilir.⁴ Zira Midhat Paşa devamında İslam dininin adaleti merkeze alarak bir kamu düzeni ortaya koyduğunu belirtmektedir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sırasında patrik ile olan konuşması ve ona karşı davranışı, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere muamelesi tarihi bir referans olarak eserde yerini almaktadır.

Midhat Paşa, Avrupa ile Osmanlı Devleti arasında yaptığı mukayesede, 18.yüzyıla kadar adil, misafirperver, mültecilerin, zulümden kaçanların sığınağı olma noktasında Osmanlı Devleti'ni merkeze koyar. Söz konusu olan yüzyıldan sonra ise Avrupa'nın kendi sistemini kurduğunu ve mevcut durumundan daha iyi bir noktaya doğru gittiğini belirtir. Bu noktada Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu değişimi gerçekleştirecek ve bunu anlayacak kişilerden mahrum olması nedeniyle toplumsal huzursuzluklar, mali sıkıntılar ve savaflara maruz kaldığını da söylemektedir.

Gayrimüslim ile müslim vatandaşlar arasındaki sıkıntılar, Balkanlar'da patlak veren isyanlar, yapılan reformlara rağmen dinmediğinden Osmanlı ülkesini birleştirecek bir mekanizma olarak meclisi öne sürmektedir. Meşrutiyet idaresinin ve Kanun-ı Esasi'nin reformların uygulanması, toplumun bütünleşmesi ve etkin bir yönetimin tesis edilmesinde kilit bir role sahip olduğuna inanmaktadır. Yekpare olarak değerlendirildiğinde bu eser 19.yüzyıl Osmanlı bürokratlarında olan Sadullah Paşa'nın "On-

---

4 Recep Şentürk, "Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını", İslam Araştırmaları Dergisi sy. 4 (2000), 151.

dokuzuncu Asır"⁵ şiirinde geçen kanun ve devlet idaresine vurgu temalarıyla yakından benzerlik gösterdiği gibi İslamcılık düşüncesinin özellikle II. Meşrutiyet döneminde Avrupa/Batı norm ve kanunlarının İslami referanslar giydirilerek tartışılmasına da benzer yönler içermektedir.⁶

2. Suriye Layihası

Bu eser 1908 yılında Hüseyin Tosun tarafından, Meclis-i Mebusunda görüşülmekte olan vilayetlerle ilgili meselelere yardımcı olmak amacıyla yeniden neşredilmiştir. Diğer esere nazaran vilayet idaresine dair daha teknik konuları ele alan Midhat Paşa, Suriye Vilayetini merkeze alarak vilayet idaresinde başarılı olan veya eksik kalan noktaları örnekler üzerinden anlatmaktadır. Göreve başladığında vilayetle ilgili eski ve yeni bilgileri bir araya getirerek bir idare tarzı belirler. Suriye Vilayetinin çevre eyaletlerden farklı olan sosyal, iktisadi ve kültürel yapısı, yönetilirken göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Coğrafi alan olarak oldukça geniş ve etnik yapı açısından da renkli bir yapıya sahip olan Suriye Vilayeti 1860'larda "Şam Hadisesi", "Cebel-i Lübnan Hadisesi" olmak üzere Dürziler ve Marunîler arasında vuku bulan çatışmalara sahne olmuştur. 1864 yılında yürürlüğe konulan Vilayet Nizamnamesi vilayette uygulanmaya başlandığında vilayetin idari ve mali işleri düzene konulmuş ve çatışmaların yatışması için bir zemin ortaya çıkmıştır. Ancak imparatorluk genelinde uygulanan tasarruf tedbirleri ve daha yararlı bir idari sistem kurma çabaları vilayetteki kamu hizmetlerini ciddi şekilde aksatmıştır. Bütün vilayetlerin yekpare bir düzenle yönetilmesi ve idarede standartlaşma çabaları farklı sosyal, iktisadi ve kültürel yapıların yaşadığı coğrafyalarda farklı sonuçları doğurmuştur. Yaşanan eksikliklerin başlıcaları; vilayetlerdeki iş yükünün artması, memur sayısına eksiltmeye gidilmesi, idare meclislerinin makul seviyelerin çok üstüne çıkan iş yükleri, bütçe azlığı, memur maaşlarının yapılan işlere nazaran çok düşük olması, yeni iş yüklerinin daha nitelikli memur istihdamını zorunlu kılması, mahkemelerin dava yüklerinin artması ve mahkeme üyelerinin oldukça niteliksiz olmaları, niteliği farklı iş kollarının (mahkeme, soruşturma, posta, teftiş, asayiş vb.) zaptiye tarafından yapılmaya çalışılmasıdır. Bu soruların giderilmesi

5 Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri 1 (İstanbul: Dergah Yayınları, 15. Baskı, 1998), 70.

6 Konu ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. İsmail Kara, "Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 (2019): 1-109.

için Midhat Paşa ilk olarak vilayetin 6 livaya bölünerek hizmetlerin daha hızlı bir şekilde yapılmasını ve vilayet merkezinin iş yükünün hafifletilerek etkin bir idarenin kurulmasını amaçlamaktadır. Karışık olan mali politikası ve bir türlü alınamayan/ toplanamayan vergilerden dolayı kamu hizmetleri hakkıyla görülememektedir. Mali problemlerin giderilmesi ve tarımla uğraşanları korumak amacıyla tavan fiyat uygulamasına gidilmesi, hayvancılıkla uğraşan halk için gerekirse vergilendirmede eskiden olan usullerin devam etmesini adil bir vergi politikası olarak öne sürer. Halkın güvenini zedelememek ve suiistimallerin önüne geçmek için basit ve sade bir vergi sistemini savunmaktadır. Bu sayede vergi vermeyen aşiretlerin ve farklı etnik unsurların etkin vergilendirilmesiyle kamu hizmetleri de aksamayacaktır.

Midhat Paşa'nın önerilerine dikkatle bakıldığında Osmanlı klasik dönem devlet anlayışının temelini oluşturan "adalet dairesi"⁷ fikrinin farklılaşarak devam ettiği görülmektedir. Zira her iki eserinde özgürlük, eşitlik vb. kavramlar yerine adalet temelli bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Mülki-idari, asayiş, adliye işleri düzene girdiğinde hazinenin de düzene gireceğini öngörmektedir.

Sonuç olarak genel hatları ile kitap, her ne kadar genel okuyucu için hazırlansa da özellikle Türk İdare Tarihi, Türk Siyasi Hayatı, Türk Düşünce Tarihi vb. derslerde kaynak metin olarak okutabilecek bir eser olma özelliğini taşımaktadır. Ancak eserin hem çeviri yazısı ile hem de sadeleştirilmiş halinin birlikte aktarılması dönemin dilini, düşüncesini ve kavram dünyasını anlamak açısından elzemdir. Zira kaynak eserlere başvurulmadan, kaynak eserler üzerine yazılmış eserler dönemin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısını anlamada yeterli olmadığı bir vakıadır. İkinci olarak bu tarz eserlerin bir seri halinde tahkikli neşri ufuk açıcı çalışmalara yol açacaktır. Bir sonraki baskısında eserin çeviri yazısı, sadeleştirilmiş hali, orijinal hali ve Midhat Paşa'nın genişletilmiş biyografisi ile birlikte basılmasının, eserin lisansüstü eğitimde kullanılabilir bir metin haline gelmesine katkı sunacağı kanaatindeyiz.

---

7 Konu ile ilgili olarak bk. İlker Kömbe, "Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 18/35 (2013): 139-198.

Kaynakça

Kırmızı, Abdulhamit. *Abdülhamid'in Valileri*. İstanbul: Klasik Yayınları, 4. Baskı, 2017.

Şentürk, Recep. "Fıkıh ve Sosyal Bilimler Arasında Son Dönem Osmanlı Aydını". *İslam Araştırmaları Dergisi* sy. 4 (2000): 133-171.

Kaplan, Mehmet. *Şiir Tahlilleri 1*. İstanbul: Dergah Yayınları, 15. Baskı, 1998.

Kara, İsmail. "Hilafetten İslam Devletine Çağdaş İslam Siyasi Düşüncesinin Ana İstikametleri ve Problemleri". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 (2019): 1-109.

Kömbe, İlker. "Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş". *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 18/35 (2013): 139-198.